

BURGERLIJKE ONGEHOORZAAMHEID EN ANDERE VORMEN VAN VERZET BIJ JOHN RAWLS

Alain Storme

Henry David Thoreau weigerde in 1849 belastingen te betalen uit onvrede met de slavernij en de Mexicaans-Amerikaanse oorlog. Hij werd de eerste theoreticus van de vorm van verzet die als burgerlijke ongehoorzaamheid bekend staat. Hij zette de toon door te stellen dat "voor een rechtvaardige mens de gevangenis de ware plaats is in een onrechtvaardige samenleving". In deze tijden van herpolitisering van het middenveld komt burgerlijke ongehoorzaamheid weer op de voorgrond. Zo riep op het hoogtepunt van de strijd tegen de GAS boetes de Piratenpartij op tot burgerlijke ongehoorzaamheid. De verwoesting van een veld genetisch gemanipuleerde aardappelen door activisten van het Veldbevrijdingsfront kreeg het predicaat burgerlijke ongehoorzaamheid opgeplakt. Vredesacties maakt in haar campagnes al jaren gebruik van de techniek van burgerlijke ongehoorzaamheid. Ze heeft daar ook een duidelijk visie rond uitgewerkt en biedt scholingen aan.

Situering bij John Rawls

Maar is burgerlijke ongehoorzaamheid nu iets specifiek, eerder dan een uitdrukking die men op eender welke vorm van verzet plakt? En als het een specifieke vorm van verzet is, hoe valt ze dan af te lijnen van andere vormen? Wat brengt burgerlijke ongehoorzaamheid bij aan de democratie en bijgevolg aan een rechtvaardige samenleving? Om hierin wat systematiek te krijgen gaan we te rade bij een van de invloedrijkste liberale filosofen van de twintigste eeuw: John Rawls. In het zesde hoofdstuk van zijn hoofdwerk *Een theorie van rechtvaardigheid* wijdt hij enkele paragrafen (55 t.e.m. 59, pp. 375-

401 in de Nederlandse vertaling) aan burgerlijke ongehoorzaamheid en dat ter illustratie van wat het aan plichten en verplichtingen betekent voor een burger die leeft in een liberale democratie, de bestuursvorm die in de ogen van Rawls garant staat voor een welgeordende, d.i. nagenoeg rechtvaardige samenleving.

Voorafgaandelijke beschouwingen

Uitgangspunt voor Rawls is de vraag of we genoodzaakt zijn onrechtvaardige wetten en beleidsmaatregelen na te leven (§ 53). Het antwoord van Rawls is ja, maar niet categorisch vermits die verplichting maar geldt zolang bepaalde grenzen van onrechtvaardigheid niet overschreden worden. Zich houden aan onrechtvaardige wetten betekent meegaan in het essentiële beginsel van de meerderheidsregel en dat houdt in: zich neerleggen bij de meerderheid. Rawls argumenteert dat de meerderheidsregel het best een rechtvaardige en effectieve wetgeving waarborgt en dat zich onderwerpen aan een pragmatisch democratisch regime ook een aantal concessies inhoudt. Niet alles in een wetgeving zal immers in ons voordeel uitvallen. In dat geval moeten we de onvolkomenheid van democratische instituties aanvaarden en we kunnen dat des te meer als we het gevoel hebben dat onrechtvaardigheden rechtvaardig, d.i. gelijk over groepen verdeeld worden. Echter, een beslissing van de meerderheid mag dan al gezag hebben, ze is niet definitief. De stelling dat de wet van de meerderheid wet is, is onhoudbaar aldus Rawls. In tegenstelling tot de werking van de markt op het terrein van de economie moet de werking van de wetgevende

macht op het terrein van de politiek zich, zelfs onder omstandigheden die het ideaal benaderen, bedienen van onvolmaakte procedures. Met andere woorden: ook een meerderheid kan onrechtvaardige wetten stemmen. Men kan dus wel zijn gedrag aan democratische wetgeving onderwerpen, niet zijn oordeel.

Het specifieke aan burgerlijke ongehoorzaamheid

Aan deze voorafgaandelijke beschouwingen knoopt Rawls zijn behandeling van burgerlijke ongehoorzaamheid vast. Zijn onderzoek betreft de rol en de gepastheid van burgerlijke ongehoorzaamheid ten aanzien van legitiem gevestigd democratisch gezag. De kwestie die bij burgerlijke ongehoorzaamheid aan de oppervlakte komt is het conflict tussen de plicht om zich tegen onrechtvaardigheid te verzetten

en de plicht om zich neer te leggen bij wetten die door een meerderheid rechtmatig werden bekrachtigd. Burgerlijke ongehoorzaamheid betekent daarin dan zoveel als het aftasten van de morele grondslagen van de democratie. Genoemd conflict speelt niet bij bestuursvormen waarin gezag onrechtmatig wordt uitgeoefend. Verzet, ook gewelddadig verzet is in zo'n situatie als tactiek om dergelijke systemen omver te werpen legitiem. Rawls definieert burgerlijke ongehoorzaamheid als "een publieke, geweldloze, gewetensvolle maar politieke daad die in strijd is met de wet, doorgaans gepleegd met het doel een verandering in de wet of in het regeringsbeleid te bewerkstelligen". Deze definitie laat toe zowel het eigene aan burgerlijke ongehoorzaamheid als haar (midden) positie binnen een spectrum van activiteiten, gaande van legaal protest en het scheppen van precedenteren aan de ene kant, weigering

vanwege gewetensbezwaar en activistisch verzet aan de andere kant, te specificeren. Burgerlijke ongehoorzaamheid balanceert op de grens van trouw aan de wet. Enerzijds is ze ongehoorzaam aan de wet, maar ze blijft er trouw aan door alle consequenties van haar doen en laten te aanvaarden, ook de er aan verbonden straffen. Ze is een politieke daad, niet alleen omdat ze zich richt tot de meerderheid, maar ook omdat ze zich baseert op de rechtvaardigheidsprincipes waarop die meerderheid zich beroept en niet op het eigen individueel of groepsbelang. Als appel op het geweten van die meerderheid is ze een publiek, in de openbaarheid

geuit statement. Omdat ze een appel is, is ze ook geweldloos: elke vorm van geweld, waar men slechts als uitiem middel en buiten het kader van burgerlijke ongehoorzaamheid naar grijpt, is strijdig met dit kenmerk van burgerlijke ongehoorzaamheid. Ze is geweldloos ook nog om de reeds vermelde reden van uiteindelijke trouw aan de wet. Uit het publieke en geweldloze karakter van burgerlijke ongehoorzaamheid komt de gewetensvolheid van dat appel tot uitdrukking.

Activisme en weigering vanwege gewetensbezwaar

Iemand die burgerlijk ongehoorzaam is onderscheidt zich grondig van de militante activist. De activist aanvaardt niet dat het maatschappelijk systeem nagenoeg rechtvaardig zou zijn. Zijn ontwrichtende daden vormen geen appel maar zijn veeleer een tactiek om het systeem aan te vallen en/of in een andere richting te forceren. Met dat doel voor ogen gaat de activist zich ondergronds bewegen en proberen straf te ontlopen. Dit betekent niet dat de activist niet gewetensvol zou handelen, vermits er situaties zijn waarin ander dan geweldloos verzet gerechtvaardigd kan zijn. Werkt de burgerlijk ongehoorzame binnen de grenzen van de wet, dan keert de activist zich tegen de rechtsorde. Rawls brengt ook een onderscheid aan met weigering vanwege gewetensbezwaar. In traditionele opvattingen van burgerlijke ongehoorzaamheid wordt weigering vanwege gewetensbezwaar daar ook toe gerekend, maar Rawls wenst een engere definitie te hanteren. Weigering vanwege gewetensbezwaar betreft het niet naleven van een specifiek wettelijk gebod of verordening. Het is bijgevolg geen appel aan de meerderheid en het speelt zich niet noodzakelijk af op het publieke forum. Ook

de gronden die de gewetensbezwaarde voor zijn houding aanvoert, zijn niet noodzakelijk politiek maar bvb. ook religieus van aard. De gewetensbezwaarde is fatalistischer dan de burgerlijk ongehoorzame: deze zoekt het niet ongehoorzaam te zijn, het overkomt hem, al ware dat beter niet het geval geweest. De gewetensbezwaarde zal voorafgaandelijk ook geen andere stappen ondernemen.

Rechtvaardiging van burgerlijke ongehoorzaamheid

Dit brengt Rawls bij de vraag naar de rechtvaardiging van burgerlijke ongehoorzaamheid. Onder welke redelijke voorwaarden kan men daartoe overgaan? De misstanden die voor burgerlijke ongehoorzaamheid in aanmerking komen gaan voor Rawls terug op flagrante schendingen van de 2 rechtvaardigheidsbeginselen die, neergelegd in een grondwet, zijn inziens borg staan voor een welgeordende samenleving. Het gaat om schendingen van het vrijheidsbeginsel – zoals discriminatie van minderheden door hen bvb het stemrecht of toegang tot ambten te ontzeggen – en schendingen van het beginsel van billijke gelijkheid van kansen, het tweede luik van het tweede rechtvaardigheidsbeginsel. (Inbreuken op het eerste deel van dit beginsel, het verschilbeginsel dat er ongeveer op neerkomt dat toename van ongelijkheid gerechtvaardigd is voor zover ze onderdeel is van een stelsel dat de positie van minderbedeelden verbetert, komen volgens Rawls minder in aanmerking voor burgerlijke ongehoorzaamheid). Vermits burgerlijke ongehoorzaamheid in de ogen van Rawls een laatste toevlucht is, dienen als voorwaarde eerst alle rechts- en protestmiddelen te zijn uitgeprobeerd. Verder, om te beletten dat een teveel aan zaken de gevoeligheid van de meerderheid afstompt of

leidt tot wanorde en dus tot het tegendeel van een rechtvaardige samenleving, pleit Rawls voor een politieke alliantie van minderheden om hun acties te plannen en te coördineren.

Rol van burgerlijke ongehoorzaamheid

Tot slot staat Rawls na de behandeling van de definiëring en de rechtvaardiging, stil bij de rol van burgerlijke ongehoorzaamheid. Uiteindelijk gaat het bij burgerlijke ongehoorzaamheid om een appel van een minderheid aan de meerderheid om zich in haar positie te verplaatsen en in te zien dat ze zich niet eeuwig naar sommige opgelegde condities kan schikken. Voor het effect van burgerlijke ongehoorzaamheid hangt het er veel van af of de samenleving opgevat wordt als een

stelsel van samenwerking tussen gelijken. Bij afwezigheid van een publiek erkende conceptie van rechtvaardigheid, in een situatie dus waarin een samenleving niet geleid wordt door een veralgemeend rechtvaardigheidsgevoel dat als het ware de vruchtbare bodem vormt waarin burgerlijke ongehoorzaamheid haar stabiliserende functie kan vervullen, zal burgerlijke ongehoorzaamheid niet zoveel effect ressorteren. Een toets daarvan is het feit dat de meerderheid burgerlijke ongehoorzaamheid niet onderdrukt of niet echt overgaat tot het bestraffen van daden van burgerlijke ongehoorzaamheid. Het is daarbij niet nodig dat er een strikte consensus bestaat aangaande rechtvaardigheidsregels. Overlappende consensus is reeds voldoende.

Het beleid remt solidariteit af. Ze geven immers de boodschap dat mensen zelf verantwoordelijk zijn, het is hun eigen schuld als het niet goed gaat. Als die boodschap telkens weer herhaald wordt, neemt men de basis voor solidariteit weg. Een andere soort samenleving is mogelijk: met samenlevingsopbouw staan wij voor een warme samenleving waarin mensen mekaar helpen en steunen.

SolidairCity. Camionetinterview

Ik stel vast dat organisaties waarmee we samenwerken steeds meer moeten jongleren met minder middelen. Toch worden de problemen waarmee ze te maken krijgen, steeds groter: kinderen die aan onze activiteiten deelnemen brengen steeds meer problemen van thuis mee. Ze hebben bijvoorbeeld geen boterhammen bij en komen al op de activiteit aan met een lege maag. Solidariteit is dan: niet naar de andere kant kijken en doen alsof het je niet raakt. En deze problemen aanpakken, signaleren... maar het vraagt ook weer meer middelen om dat te kunnen waarmaken.

SolidairCity. Camionetinterview